

Hart, P. D. 't, *Leven in Utrecht 1850-1914. Groei naar een moderne stad* (Hilversum: Verloren, Utrecht: Het Utrechts archief; 2005, 348 blz., €29,-, ISBN 90 6550 888 0).

Dit boek gaat over de sociale infrastructuur, de werkgelegenheid en de arbeidersbeweging in Utrecht in de tweede helft van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Terwijl daar voor de meeste andere grote steden een aantal dissertaties over beschikbaar is, is dat voor Utrecht niet het geval. Er is alleen het proefschrift uit 1995 van C. Denig, *Utrecht van ancien régime tot nieuwe tijd. De bewoning van de Utrechtse binnenstad in haar ruimtelijke structuur 1793-1891*. En verder heeft 't Hart zelf natuurlijk een aantal artikelen geschreven, met name op het terrein van de gezondheidszorg en de arbeidsverhoudingen, plus het boek *Utrecht en de cholera, 1832-1910*, uit 1990.

't Hart heeft archiefonderzoek gedaan om een aantal lacunes weg te werken en bovendien maakt hij gebruik van een aantal doctoraalscripties die hij vaak zelf als hoogleraar in de geschiedenis van de stad Utrecht heeft begeleid. Centraal thema in zijn verhaal is de verklaring van de substantiële bevolkingsgroei die Utrecht, net als de meeste andere Nederlandse steden, doormaakte. Die verklaring zoekt hij vooral in de verbeterende mogelijkheden en groeiende zorg voor de laagste inkomensgroepen, die de overlevingskansen voor deze groepen in positieve zin bevorderden. Daarmee komen de gezondheidszorg, de armenzorg en de huisvesting binnen beeld. De vierde component van de sociale infrastructuur, het onderwijs, komt minder naar voren. Naast de sociale infrastructuur krijgt de groeiende werkgelegenheid ruime aandacht, alsmede de pogingen van de arbeiders om hun arbeidsomstandigheden te verbeteren, wat ook een positieve demografische uitwerking gehad kan hebben.

Een sluitende verklaring voor de bevolkingsgroei wordt uiteindelijk niet gegeven. Hier wreekt zich toch dat het boek is opgezet als een overzichtswerk, terwijl de dissertaties over andere steden een duidelijke probleem- en vraagstelling hadden, die verwezenlijkt moesten worden. Maar wel krijgen we veel te lezen over de mogelijke factoren die aan die bevolkingsgroei bijgedragen zouden kunnen hebben. Doordat de auteur voor de meeste onderwerpen heeft gekozen voor een brede insteek, blijkt daar een groot aantal factoren voor in aanmerking te komen.

Zo krijgt de gezondheidszorg, waar het boek mee begint, zeven hoofdstukken. Begonnen wordt met een algemeen overzicht voor Nederland, waarin onder meer de hoofdlijnen van wetgeving en curatieve en preventieve zorg worden neergezet. Dan volgt het hoofdstuk 'Getallen en epidemieën' met de demografische kerncijfers en een overzicht van de grote epidemieën. In 'Commissies en verenigingen', komen uiteraard de gemeentelijke en particuliere instellingen aan bod, terwijl 'Medici en ziekenhuizen' voor zich spreekt. De 'Betaalbaarheid van de gezondheidszorg' gaat primair over de geneeskundige armenzorg maar ook over ziekenfondsen en 'Openbare hygiëne' behandelt de vuilafvoer, riolering, waterleiding, het abattoir en de keuring van waren. Het laatste hoofdstuk op dit terrein 'De voedingstoestand' is wat minder gebruikelijk in deze context. Het behandelt de veranderingen in het menu, consultatiebureaus, gaarkeukens en broodfabrieken, en krijgt via de loon- en koopkrachtontwikkeling een *trait d'union* met latere hoofdstukken.

De volkshuisvesting krijgt, naast een hoofdstuk dat de landelijke situatie behandelt, maar één hoofdstuk dat specifiek op Utrecht gericht is en blijft daarmee tamelijk globaal. De armoedebestrijding wordt daarentegen in vier hoofdstukken behandeld, waarbij tevens het onderwijs wordt geïntroduceerd als een middel tot armoedebestrijding. De vier laatste hoofdstukken van het boek gaan over de vakbeweging en de werkgelegenheid. Het zijn een beetje hap snap hoofdstukken geworden waarin erg veel langs komt maar weinig diepgang is te bespeuren. Zo wordt in het laatste hoofdstuk ‘Werk voor duizenden’ ingegaan op bedrijfstakken waarin in 1909 meer dan drieduizend mensen werkten, maar in dat kader komen bijvoorbeeld ook de ‘vrouwenfabriek’ van Peletier langs, de ondernemingszin, de introductie van fiets en auto, de markten, winkels en de economische infrastructuur. Het gemeentebestuur als organisator van veel van bovengenoemde aspecten, verschijnt uiteindelijk in de slotbeschouwing.

Door al die tamelijk korte hoofdstukken, die weer bestaan uit ultrakorte paragrafen is het nogal een staccato getoonzet boek geworden dat overigens wel heel leesbaar is en ook functioneel is geïllustreerd. Op het notenapparaat is gelukkig niet bekribbeld terwijl het boek ook een aantal statistieke bijlagen heeft. Ik zie het boek vooral als een zinvolle aanvulling op het door R. E. de Bruin en anderen geschreven *Een paradijs vol weelde. Geschiedenis van de stad Utrecht*. In dit in 2000 verschenen overzichtswerk is de beschrijving van de tweede helft van de negentiende eeuw in nauwelijks vijftig bladzijden gepropt. Dat zijn er hier zeven keer zoveel maar zelfs dan blijkt alleen een overzicht haalbaar.

Pim Kooij

Jansen, J., *Bepaalde huisvesting. Een geschiedenis van opvang en huisvesting van immigranten in Nederland, 1945-1995* (Dissertatie Leiden 2006, Amsterdam: Aksant, 2006, 319 blz., €29,90, ISBN 90 5260 206 9).

Het strekt altijd tot iemands eer historisch onderzoek te doen over een langere periode. Het proefschrift van Jansen belooft de hele tweede helft van de twintigste eeuw te analyseren en dat is niet gering. De historica wil weten of etnische minderheden die na de Tweede Wereldoorlog Nederland zijn binnengekomen, in gelijke mate als de Nederlanders gebruik konden maken van de huisvesting. Met andere woorden, kregen zij met dezelfde problemen en rechten te maken als zij een huis wilden bemachtigen en bewonen? Haar conclusie is dat uiteindelijk iedereen een plaats kreeg, maar dat in vergelijking met andere groepen immigranten de Marokkanen en Turken het slechtst bedeed waren en zij het langst moesten wachten op een gelijkwaardige behandeling.

Haar studie bouwt ze chronologisch op, van de naoorlogse opvang tot en met het vinden van een gewenst en geschikt huis. Ze behandelt de grootste groepen immigranten, waaronder 'repatrianten' uit de Nederlandse ex-koloniën, vluchtelingen/asielzoekers van heinde en ver en buitenlandse werknemers uit Marokko en Turkije. De komst en opvang van allen beschrijft ze aan de hand van de allereerste situatie toen ze de grens gepasseerd waren. Daarna volgen hoofdstukken waarin Jansen de ontwikkeling van de woonsituatie van deze groepen laat zien. De chronologische volgorde onderbreekt de historica door beschrijving van de rijksoverheid, lagere overheden en woningcorporaties die als actoren betrokken waren bij het toewijzen van woningen. Ze krijgen er behoorlijk van langs. Een cesuur in de ontwikkeling legt ze bij de Minderhedennota van 1983. Heeft deze overheidsnota met haar formele gelijkstelling van alle ingezetenen op het gebied van de huisvesting gezorgd voor een gelijkwaardige behandeling in de praktijk?

De geschiedenis van de huisvesting van nieuwkomers beschrijft Jansen aan de hand van onderzoeksrapporten, overheidsnota's, literatuur, enkele interviews en enige archieven met gebruikmaking van een sociaal-wetenschappelijk onderzoeksmodel, bedacht door haar tweede promotor en migratie-expert Rinus Penninx, die ook aan de wieg heeft gestaan van de Minderhedennota.

Haar studie is na lezing meer een synthetiserende historische literatuurstudie dan een historisch onderzoek. Ze *schrijft* geen geschiedenis, dat toch een kenmerk zou moeten zijn van een grensverleggend promotieonderzoek, maar ze *beschrijft* de geschiedenis. Op zich heeft een synthese zeker waarde, maar omdat ze alle informatie in het model wil stoppen, abstraheert ze dermate dat ze bijvoorbeeld in de conclusie vergeet te melden hoe het nu ook al weer kwam dat Turken en Marokkanen bij de woningtoewijzing achtergesteld werden. Het onderzoeksmodel hangt als een molensteen om haar nek. Steeds krijgt de lezer te horen dat het onderzoek een vraag is naar insluiting, uitsluiting, gebrekkige insluiting of niet volkomen uitsluiting bij het toewijzen van woningen. Het model met theorieën over in- en uitsluiting gaat over de mate waarin integratie plaatsvindt. Een heel hoofdstuk wijdt ze aan dit model, en ze geeft haar eigen versie. Een waardevolle theorie en deze zou goed toegepast kunnen worden, maar pas nadat er eerst grondig onderzoek is verricht, met behulp van vele archieven